

DEMOKRATI PARADOXEN

fri tanke

**TOMMY
ANDERSSON**

Innehåll

Den här bokens spelregler	7
Människor, djur och demokrati	15
Adolf och hans likasinnade	29
Ett tvåhundra år långt bråk	43
Djurkartor och andra taktiker	67
Konsten att manipulera en agenda	95
Att välja en ensam vinnare och annan raketforskning	115
Washingtons avrundningsproblem.....	137
Representationsproblem.....	157
Paradoxala slutsatser	177
Några reflektioner och tack.....	191
Referenser	193
Register.....	205

Den här bokens spelregler

VÅRT SAMHÄLLE PÅVERKAS av alla de val och omröstningar som omger oss. Ibland ges vi möjligheten att själva påverka genom att rösta. Mer än åttio procent av alla röstberättigade i Sverige väljer också att delta i val till riksdag, region och kommunfullmäktige. Emellanåt avläggs röster i helt andra sammanhang, som när en vinnare koras i Melodifestivalen, när en ordförande utses i bostadsrättsföreningen eller när Radiosportens Jerringpris delas ut för årets bästa idrottsprestation. Ofta representeras våra åsikter av någon som har fått mandat att göra det via valedeln, till exempel folkvalda politiker som årligen voterar om att godkänna eller avslå tusentals förslag i ovan nämnda församlingar.

Många tycker att det är spännande med val och omröstningar. Men även personer som inte råkar ha just den läggningen kan knappast undgå att informera sig om några av alla de val och omröstningar som omger oss. Riksdagsval i Sverige och presidentval i USA bevakas intensivt av media. När valdagen närmar sig anordnas partiledardebatter samtidigt som väljarundersökningar och olika typer av prognoser och tendenser analyseras av sakkunniga experter. Valvaker direktsänds och eventuella efterspel får stora rubriker. För personer som finner detta intressant har det sannerligen funnits gott om tillfällen att krypa ner i tv-soffan med en skål popcorn under senare år.

I efterspelet till det amerikanska presidentvalet hösten 2020 lämnade Trumpadministrationen och dess jurister in dussintals stämningsansökningar relaterade till olika typer av påstått

valfusk. Det blev som bekant även en hel del dramatik när Kapitolium stormades i januari 2021. Att själva stormningen ägde rum samtidigt som den amerikanska kongressen hade samlats för att sammanställa resultatet av presidentvalet och därmed utse Joe Biden till segrare gjorde inte saken bättre. Efter riksdagsvalet i Sverige under hösten 2018 följde frekventa uppdateringar om talmannen Andreas Norléns försök att få en statsminister framröstad i riksdagen. Det krävdes mer än fyra månader och många enskilda möten med olika konstellationer av partiledare innan Stefan Löfven slutligen kunde utses till statsminister.

Till skillnad från det amerikanska presidentvalet ansåg få svenskar att riksdagsvalet var riggat. Att det tog tid att utse en statsminister berodde snarare på att talmannen var tvungen att finna stöd i riksdagen för sitt förslag. Sådant kan ta tid och regelverk måste följas. Att vinnare inte erkänns under valnatten är inte unikt vare sig för USA eller Sverige. Talmannen Norléns etthundratjugonio dagar långa försök att bilda regering är inte heller ett internationellt rekord. I Belgien drogs en lättnadens suck 2020 när en regering lyckades bli godkänd fyrahundranittiotre dagar efter valet. Det var trots allt ett steg framåt jämfört med 2010 års val där Belgien satte ett mindre smickrande världsrekord när en femhundrafyrtioen dagar lång period av sondering och prövning av olika tänkbara koalitioner slutligen resulterade i en ny regering.

*

Men hur spännande det än är att följa valkampanjer, valvador, sonderingsrundor, rättsliga efterspel och all annan dramatik som omgärdar demokratiska val och omröstningar finns det en aspekt som sällan ges något större utrymme i debatten. Nämligen hur de spelregler som utgör kärnan i demokratiska

valsysteem påverkar vilka alternativ, kandidater eller partier som utses till vinnare när rösterna väl är räknade och summerade. Dessa spelregler bestämmer bland annat vem som får rösta, hur indelningen av valkretsar görs och vilken röstregel (det vill säga, vilken metod som tillämpas för att utse vinnare i val och omröstningar baserat på medborgarnas röster) som används. Den här bokens målsättning är att klargöra två poänger som båda är relaterade till just val och omröstningars spelregler.

Den första poängen är att det inte är helt enkelt att utforma demokratiska röstregler. Det finns en rad inbyggda begränsningar och paradoxer som jag föreställer mig att många inte känner till, trots att en del av dem har varit kända i hundratals år. Viktiga demokratiska paradoxer som upptäcktes av den franska filosofen och matematikern Marquis de Condorcet (1743–1794) i slutet av 1700-talet föll i historisk glömska för att sedan återupptäckas och vidareutvecklas av andra tänkare och forskare. I Demokratiutredningens slutbetänkanden från 2000 och 2016 nämndes endast en av alla de inbyggda begränsningar, paradoxer och omöjlighetsresultat som presenteras i den här boken (den så kallade röstningsparadoxen). Många av de resultat som utelämnades från slutbetänkandena pekar ut generella brister i populära demokratiska röstregler. De förtjänar ett synliggörande.

Bokens andra poäng är att val och omröstningars utfall kan påverkas av beslut som tagits långt innan medborgarna ens har avlagt sina röster. I Sverige gjordes nyligen en ändring av vallagen, som bland annat styr fördelningen av de trehundrafyrtionio riksdagsmandaten, när en regel för att återföra så kallade överskjutande mandat introducerades. Anledningen till att man gjorde det var för att undvika en upprepning av 2010 års riksdagsval som enligt regeringens egen beskrivning hade »förhållandevis stora avvikelser från riksproportionalitet«. På

motsvarande sätt tar Valmyndigheten i början av mars varje valår fram statistik över antalet röstberättigade i de tjugonio nationella valkretsarna. Statistiken används sedan i slutet av april samma år för att tilldela de nationella valkretsarna trehundratio fasta valkretsmandat. Både regeln för återföring av överskjutande mandat och datumet för när statistik över antalet röstberättigade samlas in kan i praktiken påverka utfallet av riksdagsvalet.

*

Varför bör man då intressera sig för dessa två poänger? Innan jag ger ett kort svar på den frågan vill jag att du läser igenom de nedanstående fyra påståendena. Sedan vill jag att du försöker bilda dig en uppfattning om huruvida du anser att påståendena är problematiska eller inte.

- I en folkomröstning om att lämna EU föredrog en majoritet av befolkningen ett alternativ som ingen av de större kampanjerna företrädde framför det alternativet som vann omröstningen.
- I en omröstning om kriminella invandrare ska utvisas eller inte bestämdes utfallet av den valda röstregeln. En annan röstregel hade resulterat i ett annat utfall även om de röstberättigade inte ändrat sin uppfattning i sakfrågan.
- I ett parlamentsval tilldelades två partier som båda ville införa en rasistisk rasåtskillnadspolitik en majoritet av mandaten i parlamentet. Detta trots att de tillsammans fick långt ifrån lika många röster som det parti som fick flest röster och som motsatte sig rasåtskillnadspolitiken.
- Resultatet i en folkomröstning om införandet av dödsstraff kunde tolkas på två sätt. Båda tolkningarna var lika sakliga men dess konsekvenser var dramatiskt olika. Den ena tolkningen menade på att befolkningen röstade för införandet av dödsstraff, den andra att de röstade emot.

Jag vet inte vad du kom fram till, men personligen anser jag att dessa påståenden är problematiska. De säger helt enkelt något om att utfallet av demokratiska val och omröstningar kan bestämmas av hur alternativ utformas, vilken röstregel som används, hur mandat tilldelas och hur resultat tolkas. Med andra valbara alternativ, röstregler, principer att tilldela mandat och tolkningar kan utfallet bli annorlunda även om medborgarna inte ändrar sina politiska ställningstaganden. Detta kan alltså styra utfallet i så pass viktiga frågor som EU-medlemskap, utvisning av kriminella invandrare, rasåtskillnadspolitik och dödsstraff. Som vi kommer att se så har samtliga dessa fall faktiskt inträffat i verkligheten.

Påståendena ovan åskådliggör endast några av alla de problem som kan uppstå när vinnare utses i val och omröstningar. Med hjälp av både nutida och historiska exempel kommer den här boken att illustrera hur utfallet kan påverkas av de spelregler som utgör kärnan i varje demokratiskt valsystem. Framför allt kommer boken att förklara hur bakomliggande paradoxer utmanar vad det sunda förnuftet förväntar sig av demokratiska röstregler. Paradoxerna kan även utnyttjas av strategiska personer för att manipulera utfallet av omröstningen, bland annat genom taktikröstning och strategisk agendasättning. Det betyder såklart inte att alla val och omröstningar är ogiltiga, eller ens att någon har försökt att manipulera med valresultatet. Det faktum att paradoxer existerar betyder inte heller att de alltid orsakar problem. De flesta val och omröstningar flyter ju trots allt på utan några som helst problem, även om det i teorin kan finnas en besvärlig paradox någonstans i bakgrunden. Och trots att problem vanligtvis bara uppstår i ett fåtal procent av alla val och omröstningar så är det tillräckligt ofta för att förtjäna ett synliggörande. I grunden är det bra att känna till potentiella systembrister. En medvetenhet om ofullkomligheten i våra

demokratiska valsystem skapar dessutom rätt förutsättningar för att både förstå och välja ett så bra system som möjligt, givet de begränsningar som faktiskt finns.

*

Den här boken kommer att fokusera en hel del på detaljer. För mig är det helt naturligt eftersom jag har ägnat den större delen av min karriär åt att studera hur olika detaljer kan styra systematiska beslutsprocesser. Ett forskningsproblem som har upptagit mycket av mitt intresse är frågan om de detaljer som avgör vilka patienter som bör tilldelas mänskliga organ baserat på deras immunologiska profiler. Ett annat område är detaljerna som bestämmer vilka elever som bör placeras på en viss skola utifrån vårdnadshavarnas önskemål. Den här boken fokuserar på de detaljer som avgör utfallet av val och omröstningar utifrån dess spelregler och de röster som avläggs. Vid en första anblick kan det verka som att utmaningarna med att organisera organtilldelning, skolval och demokratiska val är väsensskilda, men de är faktiskt mer likartade än vad man först kanske inbillar sig att de är.

Utfallet nås i samtliga fall av en beslutsalgoritm. En sådan förlitar sig på information (immunologiska profiler, önskemål och skolplacering eller avlagda röster) som inhämtas från de agenter (patienter, vårdnadshavare eller röstberättigade) som berörs av det utfall (vem som får ett organ, vem som placeras i vilken skola eller vilket alternativ som vinner omröstningen) som bestäms av den systematiska process som garanteras av algoritmen. Alla typer av beslutsalgoritmer styrs av både spelregler och diverse detaljer, även de som bestämmer utfallet av demokratiska val och omröstningar.

För att illustrera mina poänger använder jag exempel från hela världen. De mer tekniska beskrivningarna kommer att

varvas med personporträtt och anekdoter för att personifiera de forskare, politiker och tänkare som har utformat och analyserat de demokratiska valsystem och omröstningsförfaranden som används över hela världen i dag. Jag kommer att behöva göra en del grova förenklingar vilket kanske kan uppfattas som att komplexiteten i demokratiskt beslutsfattande trivialiseras. Så är det inte alls. Förenklingarna kommer inte att göra resonemangen mindre allmängiltiga. Däremot kommer de att göra poängerna enklare att förstå, även om jag är medveten om att en del resonemang kommer att vara ganska komplicerade trots mina försök att förenkla. Boken har också ett teoretiskt fokus, vilket inte är så förvånande givet dess titel och det faktum att en paradox definieras som en oöverensstämmelse mellan vad en teori förutsäger och vad det sunda förnuftet förväntar sig.

Jag kommer även att spekulera en hel del och ibland även tänja på olika insikters och exempelvis förutsättningar. Det är medvetet från min sida för att väcka en tanke. En del av de kopplingar som görs kommer säkerligen också att upplevas som både långsökta och stötande, som exempelvis kopplingen mellan en diktator som Adolf Hitler (1889–1945) och det som senare i den här boken kommer att kallas för en akademisk diktator. Det är givetvis både en långsökt och stötande koppling. Samtidigt tror jag att det är viktigt att förstå att även om steget mellan icke-demokratiska val och demokratiska diton är väldigt långt så kan det ibland finnas en del gemensamma komponenter. Om inte annat kanske någon finner det intressant att förstå varför det överhuvudtaget anordnas val i icke-demokratier. Eller varför en afrikansk buffel är mer demokratisk än en chacmababian.